

Primitive

---

tider

2015

17

arkeologisk
tidsskrift

17

Primitive tider
2015 17. årgang

Primitive tider utgis av Steinar Solheim (red.), Jostein Gundersen, Elise Naumann, Hege Skalleberg Gjerde, Josephine Munch Rasmussen, Heidi Mjelva Breivik og Ole-Marius Kildedal.

ISSN 1501-0430

Postadresse:

Primitive tider

Postboks 7009, St. Olavs plass

0130 Oslo

E-post: kontakt@primitive-tider.com / abonnement@primitive-tider.com

Internett: www.primitive-tider.com

Grafisk utforming: Ole-Marius Kildedal, Steinar Solheim og Elise Naumann

Trykk: Reprosentralen ved Universitetet i Oslo

©Primitive tider. Ettertrykk for mangfoldiggjøring kun etter avtale med redaksjonen.

Skrive for Primitive tider?

Primitive tider oppfordrer spesielt uetablerte forfattere til å skrive. Vi er interessert i artikler, kommentarer til tidligere artikler og anmeldelser av faglitteratur. Kanskje blir din artikkel neste nummers debatttema! Send inn ditt manuskript og la det få en faglig og seriøs vurdering av redaksjonen. Husk at hele prosessen kan være tidkrevende, så planegg å være ute i god tid. Innleveringsfrister finner du på våre nettsider. Det er likevel ingen grunn til å vente til siste øyeblikk, send gjerne inn før fristen!

For å lette arbeidet for deg og for oss, er det helt nødvendig at du setter deg godt inn i forfatterveiledningen og følger den. Forfatterveiledningen finner du på våre nettsider:

www.primitive-tider.com

Artikkelutkastet bør lengdemessig omtrent tilsvare den ferdige artikkelen. Det må med andre ord være noe mer enn en skisse/ løse ideer, men også vesentlig kortere enn en avhandling.

Vi ser fram til å høre fra deg! Kontakt oss enten pr. mail: kontakt@primitive-tider.com eller send utkastet til postadressen over.

INNHold

Insulære beslag fra vikingtidsgraver i Trøndelag: En undersøkelse av gjenstandenes bruk og betydning	1
Aina Margrethe Heen-Pettersen	
En modell for organiseringen av landskapet i østnorske dalstrøk i middelalder og historisk tid	25
Ingunn Holm	
Kvalitetsreformens konsekvenser - endringer i arkeologiundervisningen?	35
Gørill Nilsen	
BOKANMELDING	
Marianne Vedeler og Ingunn Marit Rødstad (red.): Smykke. Personlig pynt i kulturhistorisk lys.	51
Vibeke Maria Viestad	
Live Johannesen og Jan-Erik G. Eriksson (red.): Faglig program for middelalderarkeologi. Byer, sakrale steder og borger.	55
Irene Baug	
Kommentar til Frans-Arne Stylegars bokanmelding av S.W. Nordeide <i>The Viking Age as a Period of Religious Transformation</i>	59
Sæbjørg Walaker Nordeide	

En modell for organiseringen av landskapet i østnorske dalstrøk i middealder og historisk tid

Ingunn Holm
Riksantikvaren

Innledning

Det er de seinere åra registrert og undersøkt omfattende spor etter virksomhet som jernutvinning, fangst og jordbruk i områder som i dag er skog og fjell. I denne artikkelen vil jeg ta for meg hvordan disse kulturminnene er fordelt i landskapet og hvordan de forholder seg til den historisk kjente eiendomsmessige organiseringen. Artikkelen vil ta for seg indre Østlandet, med hovedvekten på Hedmark og Oppland. Tidsmessig vil hovedvekten ligge på middelalder og historisk tid, det vil si perioden ca. 1000–1700 e. Kr. Målet er å komme fram til en modell som kan bidra til å forklare hvordan landskapet var organisert, og hvordan kulturminnene fordelte seg her.

Utmarksbegrepet

Jeg vil begynne med en kort diskusjon av begrepet utmark. Hva er *utmark*? Dette er et mer sammensatt spørsmål enn det kan se ut til ved første øyekast. Ordet utmark er en del av et begrepspar, nemlig innmark/utmark. Dette forutsetter at utmarka defineres ut fra et jordbrukssamfunns forståelse av landskapet, dessuten at dette jordbrukssamfunnet har et permanent jordbruk på en klart definert innmark, som kan skilles fra utmarka. Både selve ordet utmark og begrepsparet innmark/utmark er trolig forholdsvis moderne. I Ivar Aasens ordbok defineres utmark som "... Græs gange el. Jord som

ikke er indhegnet." (Aasen 1918 [1873]:887). De ordene som i *Diplomatarium Norvegicum* (heretter DN) brukes for å betegne det som vi i dag forstår med ordet utmark er begreper som utvei, markeskog og mark (her i moderne skriveform). Begrepsparet *utangards* og *innan* brukes for å uttrykke omtrent det samme som ligger i begrepsparet utmark/innmark. Første gang jeg har støtt på ordet utmark er i Christian V's Norske lov fra 1687. Under kapittel 15 *Om Rydning*, brukes ordet *udmark* (Paulsen 1904). Også begrepsparet *heimrast/utrast* brukes i en del tilfeller, da for å beskrive marka nærmere og lenger unna gården. Heimrast og utrast går tilbake til det norrøne ordet *rast*, som kan bety både landstrekning eller vei, eller et visst lengdemål (Falk og Torp 1991 [1904]). *Mark* går tilbake på det germanske ordet **markō*, som betyr grense. En antar da at ettersom skog ofte har dannet grenser mellom bebygde områder har det norrøne ordet *mork* fått betydningen skog, ubebygd land, utmark (Bjorvand og Lindeman 2000:588). Det kan se ut som både mark og rast i utgangspunktet ikke har betegnet et areal, men en linje, henholdsvis grense og vei. I løpet av språkutviklingen har så disse begrepene blitt betegnelser på et landområde eller et areal. Dette kan selvsagt være en rent språklig utvikling, men det er nærliggende å spekulere i om dette viser tilbake på en utvikling der først linjene i landskapet (vei, grense) var viktige, mens en etterhvert la mer jobb i å begrepsfeste og definere større landstrekninger. Språkutviklingen er det

vanskelig å si noe sikkert om i de så godt som skriftløse periodene før middelalderen (Bjorvand og Lindeman 2000), men en må anta at språk og samfunn har påvirket hverandre gjensidig. Også ordene utangards og utvei kan sies å gå tilbake til linjene i landskapet (gjerde, vei).

Både utrast og heimrast finnes som begrep i flere av diplomene fra middelalderen og Johan Fritzner nevner begge ordene i sin *Ordbog over det gamle norske sprog* (Fritzner 1973 [1886–1896]). Heimrast eller heimrøst forklarer han som hjemmejord, mens han forklarer utrast eller utrøst som utmark, og setter opp utvegr som synonym. Aasen definerer heimrast som "... den nærmeste Græsgang eller Udmark ved en Gaard; sædvanlig en Bjergside som vender imod Gaarden eller Bygden..." (Aasen 1918 [1873]:279). Også i middelalderen hadde trolig ordet heimrast omtrent samme betydning, da Magnus Lagabøtes landslov omtaler jakt (gildre) i heimerøstum. Utrast definerer Aasen som "... Mark eller Græsgang som ligger længere borte fra Gaarden." (Aasen 1918 [1873]:888).

I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (heretter KLNLM) definerer Halvard Bjørkvik heimrast og utrast som særnorske begreper som beskriver den nærere og fjernere utmarka som lå til en gård (Bjørkvik 1968:675). Lars Reinton utdyper dette i sin beskrivelse av de norske allmenningene samme sted. Han skriver at skogen nærmest gården i middelalderen på Østlandet ble kalt heimrast eller heimeskog, mens den i andre deler av landet kunne kalles hushage, heimehage eller buhage (Reinton 1956:98). Denne skogen var ofte sameie mellom to eller flere gårder. De fjernere områdene ble på Østlandet kalt utrast eller utveg, og kunne i mange tilfeller ligge som allmenninger. I beskrivelsen av utmark i KLNLM definerer Rigmor Frimannslund innmark som åker og eng, den dyrkede og dyrkbare jord rundt gårdstunet. Utmarka definerer hun som områder som ligger bortenfor innmarka, lenger unna tunet, men som på forskjellig vis har vært utnyttet fra gården, som har hatt avgjørende betydning for gårdens økonomi og vært bestemmende for de driftsformene som har vært mulige på gården.

Utmarka har i hovedsak omfattet udyrka jord, men med enkelte inngjerdede åkrer og beitehager innimellom (Frimannslund 1975:383).

I arkeologien er ødegårdene på Jæren, med utmarksgjerde og geil fra tunet og ut i utmarka et klassisk eksempel på en innmark/utmarksmodell, med et svært konkret skille mellom utmark og innmark i gjerdet (se for eksempel Rønneseth 1975:38). Eng og dyrka mark var da innenfor gjerdet, mens beitemarka og lyngheia var utenfor gjerdet (Dahle 2009:89, Zehetner 2007:213).

Hvordan ser dette skillet ut når utgangspunktet er indre Østlandet? Og hvordan har folk i middelalderen begrepsfestet landskapet som omga dem? Disse spørsmålene vil jeg diskutere videre i denne artikkelen med utgangspunkt i eiendomsstrukturene, som her defineres som gårdsgrenser og øvrig eiendom og rettigheter innenfor et bygdelag. Som vist over er det brukt en rekke forskjellige begreper for å beskrive det norske landskapet. Hvordan forholder disse seg til eiendomsstrukturene og kulturminnene?

De vanligste kulturminnetypene i skog og fjell

Først vil jeg redegjøre for de vanligste kulturminnene i skog og fjell på indre Østlandet, og deres alder og funksjon. De viktigste kulturminnetypene her, som er datert til jernalder og middelalder, er jernvinneanlegg, kullgroper, fangstanlegg, rydningsrøysfelt, setrer og tjæremiler.

Det er registrert tre forskjellige typer jernvinneanlegg på indre Østlandet. Det er gropsjaktovner, ovner med slaggavtapping og Evenstadanlegg. Gropsjaktovner er datert til eldre jernalder, og er i bruk fra ca. Kr. f. og fram til ca. 500 e. Kr. De finnes både i den gårdsnære, og i den fjernere utmarka i de mer sentrale delene av indre Østlandet. De er funnet blant annet i Hedemarkens, Totens og Hadelands allmenninger, i deler av Lands-bygdene og Gausdal, men også i de store dalførene på Østlandet som Hallingdal, Valdres og Gudbrandsdalen (Bårdseng 1998, Larsen 2003:91, Larsen 2009:94, Rundberget 2010:43-44). Etter hvert tar

en ny type ovner over, sjaktovner, der slagget ble tappet ut gjennom en åpning i ovnssjakta. Denne typen anlegg er datert fra ca. 600 e. Kr. og fram til ca. 1350 e. Kr. (Narmo 1996:14, 1997:191). Kullgropene, som finnes i stort antall på indre Østlandet, hører sammen med jernvinneanlegg av sjaktovntypen, og er datert til perioden 900-1450/1500 e. Kr., med tyngdepunkt på 1200-tallet e. Kr. (Larsen 2004:154). Den yngste typen jernvinneanlegg som er kjent på indre Østlandet er de såkalte Evenstadanleggene. I sin artikkel "Ole Evenstad og den yngre jernvinna i Norge", presenterer Arne Espelund 25 dateringer knyttet til Evenstadanlegg (Espelund 1997). I alt 22 av dateringene faller helt eller delvis innenfor perioden 1300 – 1600 e. Kr. Alle dateringene er gjort på furu, som er et treslag som kan bli opp til 500-600 år (*Furu, Cappelens leksikon*, Loftsgarden et al. 2013:60). Det er derfor mulig at dateringene viser til aktivitet på et seinere tidspunkt. Det er avhengig av egenalderen på virket som ble brukt til trekull, om det er brukt gammel kjerneved, døde trær eller unge furutrær.

Fangstgropene for elg i Øst-Norge fordeler seg over svært lange tidsperioder. Fra Rødsmoen, Åmot, Hedmark foreligger det dateringer fra eldre bronsealder og eldre jernalder (Bergstøl 1997:58). Fra Dokkfløy, Gausdal, Oppland, har en dateringer fra eldre jernalder og middelalder (Jacobsen 1989:120), og fra Gråfjell, Åmot, Hedmark er dateringene i hovedsak fra middelalderen, 1200-1400/1500 e. Kr. (Amundsen 2007:127). Oppsummert kan en si at de fleste fangstgropene for elg er datert innenfor en tidsperiode fra ca. Kr.f. og fram til midten av 1300-tallet e. Kr., selv om det også finnes dateringer som er både eldre og yngre (Jacobsen og Follum 1997:183).

I høyfjellet finnes det fangstanlegg for rein, både fangstgraver og ruseformede fangstanlegg (Barth 1996). Disse har i hovedsak vært i bruk i sein vikingtid og middelalder, i perioden fra slutten av 900-tallet til ca. 1280 e. Kr., da de ruseformede fangstanleggene gikk ut av bruk. Enkelte mindre fangstanlegg var i bruk helt fram til 1600-tallet (Mikkelsen 1994:110).

Rydningrøysfelt på indre Østlandet er datert fra bronsealder og fram til ca. 1700 e. Kr., og de representerer et arealkrevende jordbruk med lange tredeperioder (Holm 1995, 2007). Det kan ha foregått en intensivering av jordbruket i løpet av middelalderen med større bruk av gjødsel og mer permanent dyrking. Rydningrøysfelt ligger som oftest i det som i dag er den gårdsnære utmarka, men kan også ligge forholdsvis langt fra dagens gårder (Holm 1995:42). Rydningrøysfeltene viser at jordbruksaktivitet har funnet sted i områder som, i hvert fall i de siste 300 årene, har blitt definert som utmark. Denne jordbruksvirksomheten problematiserer skillet mellom innmark som inngjerdet og permanent dyrket, og utmark som et område som ikke har vært dyrket.

Det er få setrer som er arkeologisk undersøkt på indre Østlandet. Det er i hovedsak setrene fra Gråfjell, Åmot, Hedmark (Amundsen 2007, Stene 2014). I tillegg ble det undersøkt en setervoll i Innerdalen, Tynset, Hedmark på 1980-tallet (Paus et al. 1987), og en setervoll som en del av Rødsmoen-prosjektet (Bergstøl 1997). Det er også gjennomført arkeologiske undersøkelser av ødesetre i Grimsdalen, Dovre, Oppland (Risbøl et al. 2011). Dateringene fra disse undersøkelsene faller i hovedsak i middelalderen, med en hovedvekt på seinmiddelalderen og 15/1600-tallet. Det er ellers registrert setervoller med diverse typer kulturminner mange steder på indre Østlandet. Et eksempel er Grundsetsetra i Elverum der det er registrert ei tuft etter et langhus inne på setervollen (Holm 2007). På flere setervoller er det også registrert skålgropristninger (Fjeld 1981,1983, Innselset 1995:53-54), men det er ofte ikke mulig å vurdere om det er kontinuitet fra perioden da ristningen ble laget og fram til bruken av setrene i nyere tid.

Tjæremiler er en fellesbetegnelse for flere typer tjæreframstillingsanlegg, tjæregrop, tjæregroft og myrmile. Det er tjæregrop og tjæregroft som er kjent fra indre Østlandet. Tjæregropa er ganske enkelt ei grop i bakken med avtappingsrenne for tjæra. På samme måten er tjæregroft ei groft i bakken med avtappingsrenne nederst. På Rødsmoen, Åmot, Hedmark

er tjæremiler datert fra 970 e. Kr. og fram til midten av 1600-tallet (Bergstøl 1997:45), mens undersøkelsene på Gråfjell har gitt dateringer fra 1500-tallet e. Kr. og framover (Amundsen 2007). Generelt ser de fleste dateringene ut til å gi en brukstid til middelalderen, og da helst siste del (Rolfesen 2002:261-262). Vi vet i dag for lite til å kunne plassere de ulike mileformene mer nøyaktig i tid. Når det gjelder datering av tjæremiler kan egenalderen til tyrirøttene som brennes i mila være svært høy, både fordi de beste tyrirøttene er gamle fururøtter, og fordi det ble brukt død ved og røtter funnet i myr. Alt dette viser at fururvirket i tjærmilene kan ha hatt en betydelig egenalder, som er en faktor som må tas med i diskusjonen av C14-dateringene fra tjæremiler (Bergstøl 1997).

Eiendomsstrukturene i skogs- og fjellområdene

I norsk arkeologisk bosetningsforskning er det en sterk tradisjon for å vektlegge kontinuitet (Gjerpe 2014, Opedal 1999). Både historikere og arkeologer har ment at mange av elementene knyttet til den norske gården har vært permanente over lang tid (Holmsen 1942, Farbregd 1984). Dette er særlig knyttet til enheten navnegård eller matrikkelgård, det vil si en gård med et eget navn, og i nyere tid et eget matrikkelnummer. Denne gården kan være delt i flere bruk. Ideen har vært at dette har vært en sluttet enhet med definerte grenser som kan trekkes langt bakover i tid (Farbregd 1984).

Hvordan stemmer denne kontinuitetsideen med de konkrete eiendomsstrukturene i skog- og fjellområdene på indre Østlandet i middelalderen? Så vidt meg bekjent, er det forsket og skrevet forholdsvis lite om dette. Jeg har derfor valgt å ta utgangspunkt i eiendomsstrukturene på 1600- og 1700-tallet i dette området. Eiendomsgrenser er viktige elementer i landskapet like så vel som kulturminner, vegetasjon og topografi.

Utmarka var, i historisk tid, fordelt på tre typer eiendom. Det var for det første individuelt eid utmark som har tilhørt en enkelt gård, for det andre var det sameier, der to eller flere gårder

eide utmarka felles, og for det tredje var det allmenning. Jeg skal videre gi noen eksempler på alle disse tre typene av eiendomsstruktur, blant annet med utgangspunkt i mine tidligere undersøkelser i Vardal i Gjøvik (Holm 2007). Det er også mulig å tenke seg en fjerde kategori, arealer som ikke var eid av noen, og der ingen hadde særlige rettigheter, ofte kalt *res nullius*. Alle typer eiendom var avhengig av at de ble respektert av fellesskapet. Dette gjelder særlig i perioder der det var en svak eller ingen stat.

Individuelt eid utmark

I DN har jeg funnet diplomer som beskriver eiendomsgrensene til en enkelt gård, og som omfatter både innmark og utmark. Fra Vardal, Gjøvik, Oppland, finnes et diplom fra 1406 som beskriver utmarksgrensene for gården Ås (DN bnd. 16, nr. 53). I Elverum er det bevart et diplom med en utførlig beskrivelse av utmarksgrensene for gården Ljømo fra 1346 (DN bnd. 5, nr. 190). Andre eksempler er en grenseoppgang fra 1346 mellom Kollerud og Flatland i Aremark (DN bnd. 2, nr. 275) der også grensen i skogen ble gått opp. Fra samme år er en grenseoppgang mellom Fosser, Filtvet og Dæli i Rakkestad, der det klart understrekes at skogen til Fosser ikke er sameie med noen andre gårder (DN bnd. 5, nr. 871). Det er altså klart at gårder på Østlandet kunne ha helt avklarte grenser, også i utmarka, allerede i middelalderen, og at både innmark og utmark utgjorde en individuelt eid enhet. Et annet spørsmål, som imidlertid ikke er tema for denne artikkelen, er om disse grensene har holdt seg uendret opp til vår tid.

Sameier i utmark

Det er ofte svært vanskelig å finne kilder fra middelalderen som kan belyse hvilke arealer som var sameier. Det er ikke mange diplomer fra middelalderen som omtaler sameie i utmark, men noen er det, vesentlig fra seinmiddelalderen (se for eksempel DN bnd. 5, nr. 435, DN bnd. 9, nr. 311, DN bnd. 18, nr. 36). Geografisk omfatter

diplomene Østlandet. De omhandler vesentlig sameie i skog, men jeg har også funnet ett diplom som omhandler sameie i et fiskeanlegg i Gudbrandsdalslågen (DN bnd. 7, nr. 416, Fåberg, 2. mars 1441). Diplomene omhandler delvis salg av eiendom, delvis spørsmål om hvilke gårder som omfattes av et sameie, og delvis grenseoppganger der begrunnelsen for at det gjennomføres en grenseoppgang ikke oppgis i diplomene. Diplomene som omtaler sameier viser at sameie i skog mellom selvstendige gårder i alle fall går tilbake til middelalderen. Diplomene omtaler ikke sameie mellom bruk under samme

gård, som for eksempel at Øvre og Nedre Berg har felles utmark. Det som omtales er sameie mellom individuelle gårder, som for eksempel Oppsal, Rød, Harastad og Dyrerud i Kråkstad, Ski, Akershus, som i følge DN bnd. 8, nr. 385 hadde sameieskog i 1395.

I de bevarte middelalderlovene er det Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 som omtaler sameie i utmark. I tillegg til landsloven er Gulatingsloven for Vestlandet og Frostatingsloven for Midt-Norge bevart. Den lovboke som må ha eksistert for Østlandet er ikke bevart, men en antar at en del av det stoffet som finnes i landsloven,

Figur 1. Eiendomsgrensene i området ved gården Gryte.

Gårder i Vardal i sameie på 1600-tallet	Eierforhold i 1647	Merknader
Glæstad Solbjør	Lagmannen i Christiania	Nabogårder
	Lagmannen i Christiania	
Mælum Hage Føllingstad	Lagmannen i Christiania, bondegods, kronen	Nabogårder
	Kronen	
	Bondegods	
Gryte store Gryte lille Børstad Prestegården	Peder Mogensen, Christiania skole	Nabogårder, utmarka skiftet ut i 1732 (Lauvdal 1941)
	Kronen	
	Kronen	
	Kirken	
Haug Hørstad	Prostigods	Nabogårder
	Herr Ole Jensen på Nes, bondegods	
Lille Tranberg Bråstad	Kronen, bondegods	Ligger i hvert sitt kirkesogn, men utmarka i dag grenser opp til hverandre
	Bondegods	
Eik Øverby	Herr Ole Jensen på Nes, kirken, bondegods, kansleren, kronen	Nabogårder
	Jacob Eggerdtsønn, bondegods	

Tabell 1. Gårder i Vardal, med utmarka i sameie på 1600-tallet.

og som ikke kan gjenfinnes i Gulatingsloven eller Frostatingsloven, kan være hentet fra den (Taranger 1915:154). Landsloven omtaler hogst i sameieskog, og det å eie *gildremark* (fangstmark) sammen (Taranger 1915:124-125 og 153-154). Når det gjelder hogst, understrekes det at en hver skal hogge etter sin andel i eiendommen. Disse bestemmelsene gjenfinnes ikke i Gulatings- eller Frostatingsloven. De er derfor enten tatt inn som nytt stoff i landsloven, eller hentet fra den østnorske lovboka. Absalon Taranger mener at det siste er mest sannsynlig (Taranger 1915:153-154).

I Vardal, Gjøvik, Oppland viser notiser i bygdeboka og tingbøkene, at det var gårder som hadde utmarka si i sameie på 1600- og 1700-tallet (Lauvdal 1941). Matrikkelen for Vardal fra 1669 viser at en del av skogen i bygda, utenom allmenningen, lå i sameier mellom to eller flere gårder med separate gårdsnavn (Lauvdal 1933:199). For eksempel hadde gårdene Mælum, Føllingstad og Hage skog i sameie. Sameiene har trolig framstått som bredere eiendomsenheter i dalsidene med en fast nord- og sørgrense mot de tilstøtende dalene.

Et tingboksdokument fra 1689 viser at de to gårdene Eik og Øverby hadde utmarka si i sameie på 1600-tallet (Hadeland, Land og Valdres sorenskriverembete, tingbok 28). Derimot hadde

Øverby ikke sameie med nabogården Nerby. Et annet tingboksdokument fra 1690 viser at det også var sameie i utmark mellom gårdene Lille Tranberg og Bråstad (Hadeland, Land og Valdres sorenskriverembete, tingbok 29). Eik og Øverby ligger like ved hverandre i samme grend, og det er ikke uventet at utmarka kan ha vært felles. Tunene på Bråstad og Lille Tranberg derimot, ligger ganske langt fra hverandre, i hver sin grend, og i hvert sitt dalføre, selv om utmarka ligger ”rygg mot rygg”. Grensen mellom disse to gårdene består av en større skogstrekning, som fram til begynnelsen av 1800-tallet var en sognegrense. Ut fra dette antok jeg at grensen mellom de to gårdene hadde vært klart definert og forholdsvis permanent. Men som de skriftlige kildene viser, er virkeligheten ofte mer komplisert enn det kan se ut til i utgangspunktet.

Det er også dokumentert at gårdene Gryte, Lille Gryte, Børstad og Prestegården Torestad hadde utmarka si i sameie i 1681 (Toten, Vardal og Biri sorenskriverembete, tingbok 16, 1681–1682). Saken gjelder en grensetvist mellom brukeren på Gryte og brukeren på gården øst for Gryte, Mjølstad, om grensen mellom de to gårdene, fordi brukeren på Mjølstad hadde hogd ei svedje i Grytes skog. Ut fra saken framgår det at det fra gammelt av fantes ei tydelig grense mellom

Gryte og Mjølstad. Samtidig understrekes det at det ikke finnes noen grenser i utmarka mellom Gryte, Lille Gryte, Børstad og Prestegården.

Som vist i tabell 1 er ingen av gårdene som har utmarka si i sameie eid av samme eier, med unntak av Glæstad og Solbjør, som i 1647 begge er eid av lagmannen i Christiania. Det ser derfor ikke ut til at eierforholdene har spilt noen rolle for om gårdene har utmarka si i sameie eller ikke. Navnene på gårdene i tabellen antyder heller ikke at de som har utmarka si i sameie er typiske delingsgårder, der en navnegård har blitt delt i to uten at utmarka har blitt delt. Som nevnt over har for eksempel Øverby og Nerby ikke utmarka si i sameie.

I 1743 ble det sendt ut et spørreskjema til alle stiftsamtmenn og amtmenn i Norge fra Danske Kanselli i Danmark (Herstad 2003). Spørreskjemaet inneholdt 43 spørsmål om tema som geografi, dyreliv, næringsliv, antikviteter, kuriositeter og innbyggernes beskaftenhet (Røgeberg 2004:16-18). Disse spørsmålene ble besvart av stiftsamtmann og amtmann på oversiktsnivå, og i detalj av fogder og sogneprester rundt om i landet, og resultatene ble returnert til Danske Kanselli. Alle de innkomne og bevarte besvarelsene er publisert av Riksarkivet i Norge. Det er forskjellig hvor mye arbeid de enkelte embetsmenn har lagt ned i sine besvarelser. Det er likevel mulig å finne interessante observasjoner og redegjørelser i dette materialet, om for eksempel jordbruk, skogbruk og kulturminner.

Sogneprest Morten M. Leigh besvarte spørreskjemaet på overordnet nivå for Hedmark, Østerdalen og Solør. Han skriver at det finnes tre typer skoger i dette området, det er ”Almindingskoven, Sameyeskove, og Fradeelte skove” (Røgeberg 2004).

Sogneprest Herman Ruge, som leverte beskrivelsen over Slidre prestegjeld, ga en grundig besvarelse, også når det gjelder spørsmålet om skogenes størrelse og antall i prestegjeldet. Han tok for seg alle sameiene i utmark i Slidre, så vidt jeg kan bedømme. Mange av gårdene danner grupper på to eller tre, og i enkelte tilfeller fire eller fem, med felleseid utmark. Samtidig er det en rekke gårder som eier utmarka si separat. Som

tabell 2 viser, er de fleste gårdene med sameie i utmarka nabogårder, med noen unntak. Gårdene med sameie har ikke felles eierforhold under en stor eier, men mange av dem er i bondeie, det vil si eid av brukeren. Det er også klare delingsgårder som ligger i hvert sitt sameie, som Nørdre og Søndre Lien og Øvre og Nedre Sæli. Sameiene i Slidre danner altså ikke noe klart mønster. De er ikke dannet av gårder med felles eier, som for eksempel kirken, eller av gårder som kan ha et felles opphav, som for eksempel Øvre og Nedre Sæli, men har trolig blitt til gjennom en lang prosess som er vanskelig å finne ut av uten gode skriftlige kilder fra middelalderen og 1500- og 1600-tallet.

Jeg har også gjort søk i tingbøker for deler av Østlandet, som er publisert av Tingboksprosjektet på deres hjemmesider (Tingboksprosjektet, dokpro.uio.no 2015). Resultatene viser at sameie i skog mellom selvstendige gårder var vanlig på Østlandet. I tingbøkene fra 1600-tallet er det lite omtale av utskiftning. De fleste sakene om sameier handler om at den ene gårdbrukeren har tatt seg til rette ut over sine landskyldrettigheter (gårdens ”ligningsverdi”), som var det som styrte for eksempel hvor mye skog den enkelte sameier fikk hogge. Dette er også slått fast som prinsipp i Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 (Taranger 1915:124). Disse sakene ble på 1600-tallet løst ved å betale bøter eller ved å avstå for eksempel ulovlig hogd tømmer, og ikke ved at sameiene ble skiftet ut. En del saker handlet også om at naboer har gått inn i sameieskog der de ikke hadde rettigheter.

Mange av sameiene på indre Østlandet ble skiftet ut i løpet av 1700-tallet, slik at hver enkelt gård fikk en egen, avgrenset eiendom. Christian Sommerfelt, amtmann på Toten, publiserte i 1791 den topografiske beskrivelsen *Efterretning angaaende Christians amt*, dagens Oppland fylke. Der skriver han at mange sameieskoger i Oppland har blitt utskiftet (Sommerfelt 1928 [1791]:109). Paul Borgedal viser i sin bok *Norges jordbruk i nyere tid* fra 1966 at en stor del av bøndenes utmarksarealer på Østlandet lå i sameie fram til midten av 1700-tallet (Borgedal 1966:19). Det er også dokumentert at det økende

Gårder i Slidre i sameie i 1743	Eierforhold i 1647	Merknader
Riste øvre Stee	bondegods	Hver sin side av Slidrefjorden
	bondegods	
Faar Kvie (Kvisl)	kronen	Nabogårder
	bondegods, kirken	
Raniset Skjel Røine	kronen, bondegods	Nabogårder, men i dag ligger Raniset og Skjel i Vestre Slidre, mens Røine ligger i Østre.
	bondegods	
	bondegods	
Grovi Hove	bondegods	Nabogårder
	bondegods	
Ormestad Kvåle	bondegods	Nabogårder
	biskopen, bondegods, Gulbr. Skogstad, kirken	
Jomen Vik	bondegods, kirken	Nabogårder
	bondegods, soknepresten	
Kvale Solstein Raundokken	bondegods, kirken	Kvale og Solstein er nabogårder, mens Raundokken er ryddet i deres utmark
	bondegods	
	ikke nevnt i 1647	
Røn Snorheim Ulvestad Magistad Lille Rudi	kronen, kirken, bondegods	Nabogårder, Lille Rudi ligger i dag i Øystre Slidre, mens de andre ligger i Vestre.
	bondegods	
	soknepresten	
	bondegods, soknepresten	
	bondegods	
Liekern Melby Kolstad	bondegods	Nabogårder
	kronen, bondegods	
	bondegods	
Onstad Jørstad Skaterud	bondegods	I samme grend
	bondegods, Nils Lauritssønn, kronen	
	soknepresten	
Øvre Sæli Alvestad Presthegge	bondegods	Nabogårder
	bondegods	
	soknepresten	
Nordtorp Sørbø	bondegods	Ligger i hver sin grend
	bondegods	
Beito Nordre Lien	bondegods, soknepresten, kirken	I dag har disse to samme gårdsnummer
	kronen	
Okshovd Søndre Lien Hedalen	kronen	Nabogårder
	ikke fradelt i 1647	
	kronen, bondegods	
Eggerbakke/Ekerbakke Dale	kirken, bondegods	Ligger i hver sin grend, men utmarka møtes
	soknepresten, bondegods	
Moen Robøle Nedre Sæli Vårum (Våle/Vøle)	bondegods	Nabogårder
	bondegods, kirkegods	
	bondegods	
	bondegods	

Tabell 2. Gårder i Slidre, med utmarka i sameie i 1743

presset på utmarka i løpet av middelalderen kunne føre til utskifting av sameier (Øye 2002:302). I 1857 ble det opprettet et eget Jordskifteverk i Norge. Fra da av ble det produsert kart og beskrivelser over alle utskiftingssaker i Norge, både når det gjaldt innmark og utmark, og det er publisert lister over alle utskiftingskartene i en egen katalog (Fladby 1979). Sameieskogene på Østlandet ble skiftet ut før 1857, da det er forholdsvis få utskiftingskart over sameieskog på indre Østlandet i denne katalogen. Utskiftingene fra 1700-tallet er dokumentert i Sorenskrivernes pantebøker som i dag oppbevares ved Statsarkivene.

Ut fra de skriftlige kildene jeg har undersøkt, sammenholdt med mine egne undersøkelser av rydningsrøysfelt og utnyttelse av skog (Holm 1995, 2007), kan det se ut som 1700-tallet er et århundre med store endringer. I løpet av dette århundret skjedde det en overgang fra sameier i skog/utmark med rom for dyrking, setring, beite og hogst til husbehov til skog/utmark eid av en enkelt (matrikkel)gård med rom for setring, beite og hogst for salg. Tingbokdokumentene fra Vardal viser at det var klare regler for hvordan de ulike aktivitetene som dyrking og beite i sameiene skulle gjennomføres. Det ser ut til at denne måten å organisere utnyttingen av utmarka på, brøt sammen med økende tømmerhogst for salg i løpet av 1700-tallet, ettersom dette var en ny virksomhet som ikke passet inn i de gamle sedvaneordningene. Samtidig ble også rydningsrøysfeltene gitt opp. Dette kan ha sammenheng med at tømmerkog fikk større verdi, og ble et salgsprodukt. På 1600- og 1700-tallet var korn den viktigste salgsvaren fra bygdene rundt Mjøsa (Sommerfelt 1928 [1791]). Det var derfor økonomisk sett fornuftig å hogge ned og brenne opp skogen for å dyrke korn, selv for en sesong eller to (Holm 2013). Da tømmeret fikk salgsverdi var ikke dette lenger en god økonomisk strategi.

Disse eksemplene viser at en på Østlandet skal være forsiktig med å føre dagens utmarksgrenser bak utskiftingene fra 1700-tallet, så fremt en ikke har dokumentasjon på at grensen er eldre. Særlig eksempelet fra Slidre viser hvor omfattende sameie i utmark var. Eiendomsgrensene i utmark

har altså i en del tilfeller forandret seg mye i løpet av de siste 300 år, blant annet som en følge av utskifting av tidligere felleseid utmark. Figur 1 viser at det i området rundt gården Gryte i Vardal har skjedd vesentlige endringer, og at det ikke er mulig å bruke dagens grenser som utgangspunkt, med mindre en finner ut noe om deres historiske alder. Det er viktig å være oppmerksom på at disse utskiftingene ikke bare skjedde mellom bruk innen samme matrikelnummer, men også mellom selvstendige gårder med egne navn og egne matrikelnummer. Dette står i motsetning til for eksempel det materialet fra Sørvestlandet og Agder som Håkon Hovstad diskuterer, der det ikke ser ut til å være sameie mellom selvstendige gårder i utmarka (Hovstad 1980).

Allmenning

Den tredje typen eiendom var allmenningene. I nyere tid var allmenningene områder der gårdbrukerne i bygda hadde rettigheter, styrt etter den enkelte gårds landskyld. Gårdbrukeren var gjennom gården allmenningsberettiget (Rynning 1934:17), men ingen andre hadde noen form for rettigheter i allmenningen, ut over det som i nyere tid er kalt allemannsretten. Lars Reinton skriver i KLNLM at alle hadde rett til jakt og fiske i allmenningen, mens visse gårder hadde bruksrett til skog, beite, utslått, lauving osv. (Reinton 1956). Det er usikkert i hvilken grad allmenningene faktisk var åpne for alle, også for jakt og fiske, slik som Reinton hevder. Det er ting som tyder på at det også i middelalderen var gårdene i bygda som hadde disse rettighetene (Øye 2002:367).

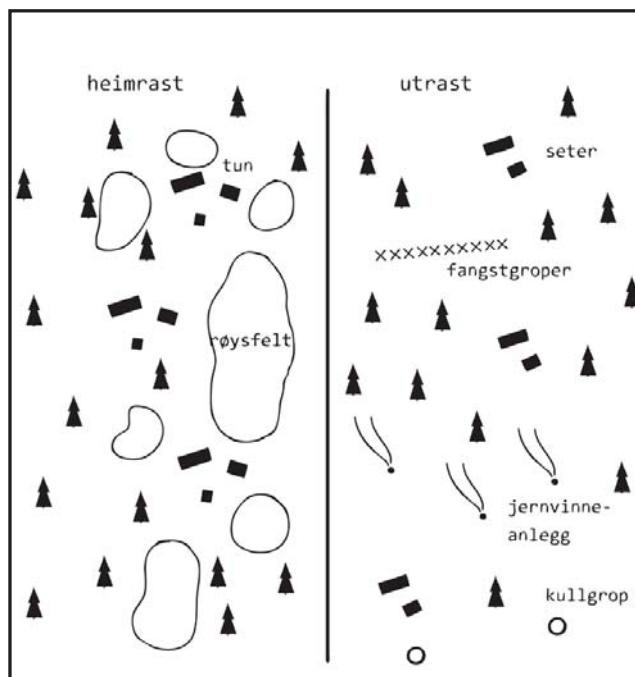
Det har vært en omfattende diskusjon om alderen på allmenningsordningen. Enkelte eldre rettshistorikere har villet plassere den langt tilbake i tid (Solem 2002:15, 39). Både Gulatingsloven fra ca. 1160, Frostatingsloven fra ca. 1260 og Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 har bestemmelser om allmenninger (Solem 2002). Ordningen har altså vært etablert i middelalderen, men det finnes ikke kildebelegg for å trekke den videre bakover i tid, selv om en

trolig kan regne med at enkelte av lovbestemmelsene kan ha en høyere alder enn de tre nevnte lovene (se Solem 2002 for videre diskusjon).

Det er svært vanskelig å finne kilder fra middelalderen som kan belyse hvilke konkrete arealer som var allmenning, og en må derfor ta utgangspunkt i det som er kjent om allmenningene i nyere tid og forsøke å trekke slutninger om eldre forhold på grunnlag av dette. I dag er mange allmenninger skiftet ut og fordelt som skogteiger på de enkelte gårdene som var allmenningsberettiget ved utskiftningen, eller som var av dem som var med på et kjøp av allmenningen. Som et eksempel kan jeg vise til eiendomsstrukturene i Vardal, hvor den sørvestre delen av bygda var allmenning fram til 1840 (Lauvdal 1933). Da ble den utskiftet på de enkelte gårdene, trolig fordi industrialiseringen i området, som begynner med opprettelse av Gjøvik glassverk i 1807 (Korshavn 1994), førte til en etterspørsel etter trevirke som sprengte de tradisjonelle ordningene i allmenningen. De allmenningene som er bevart som bygdeallmenninger fram til i dag, ligger gjennomgående i de beste jordbruksbygdene, der presset på utmarksressursene har vært mindre, for eksempel Hadeland, Toten og Hedemarken.

Trolig ligger mange av utmarkskulturminnene i områder som var allmenninger i middelalderen og tidlig ny tid, selv om områdene i dag er individuelt eid. Som vist over er det usikkert og en viss uenighet om det bare var folk knyttet til de allmenningsberettigede gårdene som kunne utnytte ressursene i allmenningen, eller om dette i større grad var fritt for alle. Dette er viktig for forståelsen av hvem som hadde mulighet til å utnytte ressursene i allmenningene. Måtte du ha avtale med en bruksberettiget gård for å få drive virksomhet i allmenningen, eller kunne du utnyttet ressursene dersom du bodde i bygda? Hvis en skal følge Reintons beskrivelse i KLNK skulle alle kunne drive virksomhet som jakt og fangst, i og med at denne bruken ikke var innskrenket til de som var allmenningsberettiget gjennom å tilhøre en gård med bruksrett. Hogst, derimot, var også i følge Reinton avgrenset til de allmenningsberettigede gårdene.

Figur 2. Modell av dalside med eiendomsforhold og kulturminner (tegning: Rune Borvik).

Det ueide

Det er, som nevnt, også mulig å tenke seg en fjerde kategori bestående av områder som i praksis har vært *ueid* (res nullius), og der ingen hadde særlige rettigheter fordi området ennå ikke var lagt inn under noen form for eiendom eller jurisdiksjon. Reinton omtaler begrepet i KLNK, og tenker seg at høyfjellsområdene kan ha vært slike områder (Reinton 1956). Det er også mulig å sette opp som en hypotese at dette kan ha vært situasjonen i for eksempel deler av skogsområdene i østre Hedmark i middelalderen. Østre Hedmark består av store skoger, og hadde en forholdsvis beskjeden befolkning i middelalderen. Det er dermed tenkelig at områdene lengst fra gårdsbosetningene kan ha hatt ingen eller usikker eiendomsstruktur. Imidlertid må en også ta med i betraktningen at deler av disse områdene kan ha vært bruksområdene til en samisk befolkning. En kan dermed tenke seg at samene har gjort krav på hevdvunne rettigheter

Figur 3 Kart med lokalitetene som beskrives nærmere.

som gjør at disse områdene ikke kan defineres som ueid, i betydningen uten hevdvunne rettigheter for noen (jf. Bergstøl 2008 om sameier i Østerdalen i middelalder og jernalder).

Det materialet jeg har gjennomgått her, viser at eiendomsstrukturene på Østlandet har gjennomgått store endringer de siste 250 år, med utskiftninger både av sameier mellom matrikelgårder og utskiftning av de fleste av allmenningene. Hvordan er situasjonen hvis en forsøker å gå bakover i tid? Diplomene og middelalderlovene viser at både individuelt eid utmark, sameie mellom matrikelgårder og allmenning går tilbake til middelalderen. Det er derimot nesten umulig å finne kilder som gir en god beskrivelse av grensene til konkrete eiendommer, selv om en i noen sjeldne tilfeller kan være heldig og finne grenseoppgangene beskrevet i middelalderdiplomene. Det er derfor klokt å være forsiktig med å legge alt for stor vekt på gårdsgrensene som analytisk enhet på Østlandet. Situasjonen i jernalder blir enda vanskeligere å

si noe om, ettersom det helt mangler skriftlige kilder. Både de store rydningsrøysfeltene som er funnet i Oppland, og funnene av langhus i dagens dyrka mark, tyder på at organiseringen av det som i dag er innmark og gårdsnær utmark har gjennomgått store endringer i løpet av jernalder (Holm 2000, Gjerpe 2014).

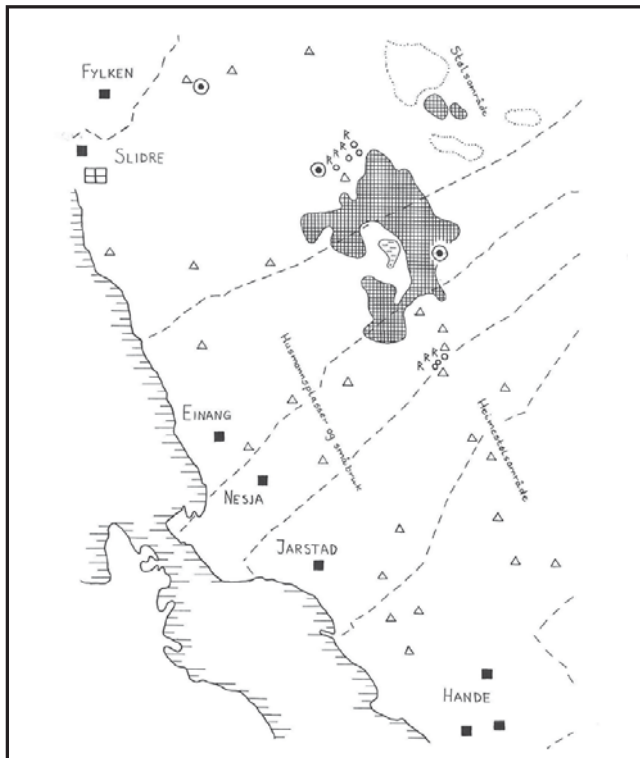
Kulturminnene, landskapet og eiendomsstrukturene

I dette landskapet med forskjellige eiendomsstrukturer, som har vært utsatt for kanskje flere faser med endring, finnes en rik bestand med utmarkskulturminner fra jernalder og middelalder. Disse forskjellige kulturminnene fordeler seg i landskapet etter ganske distinkte mønstre. Jernvinneanleggene ligger som regel i områder der en kan finne en mosaikk av skog og myr, slik at det er en enkel tilgang til skog til trekull og myrmalm til selve jernutvinningen. Kullgropene ligger både i områder med jernutvinning og i mer gårdsnære områder.

Fangstanlegg forholder seg til dyretrekkene, og er for det meste plassert i noe avstand fra bebyggelsen. Rydningsrøysfelt er gjerne plassert i det som i dag oppfattes som det gårdsnære landskapet. Jordbruk av den typen som ble drevet på rydningsrøysfeltene krever selvdrenerende jord og godt lokalklima, og rydningsrøysfeltene er derfor som regel plassert i sørhellende skråninger. I dag er det ikke sjelden svært frodig skog der det er rydningsrøysfelt. Setre finnes både i skogsområdene og i fjellstrøkene, og i historisk tid var det ikke uvanlig at gårdene hadde flere setre. Vårsetrene har ligget nærmest gården, mens langsetrene har ligget lenger fra gården, og i fjelldalene i bjørkebeltet opp mot fjellet. Tjæremilene ligger i skogsområder der det er tilgang til furustubber med rikelig med tyri.

Hvordan ser så landskapet ut på indre Østlandet? Som en forenklet modell kan en se for seg ei østnorsk dalside med en kjøll eller ei fly i overkant. I de mer lavtliggende delene av Østlandet vil dalsida gå over i nordvendte

Figur 4 Dalsida med Einangfeltet (tegning: Ellen Anne Pedersen, Pedersen 1990)

skog eller myrområder, ofte kalt baksida, mens i fjelldalene vil flyene ligge både opp mot og over tregrensa. Denne dalsida vil inneholde et antall bosetningsenheter, med mer eller mindre permanent bosetning, som utnytter både dalsida og flyene og/eller baksida.

For å forstå dette østnorske landskapet mener jeg at det kan være svært nyttig å bruke begrepsparet heimrast/utrast som en modell. I dalførene på Østlandet vil heimrasten bestå av dalsidene, opp til der det begynner å flate ut til kjøler/flyer mellom dalene. Utrasten vil så bestå av nettopp disse områdene mellom dalene. Når det gjelder eiendomsstrukturene på indre Østlandet har det på 1600- og 1700-tallet gjerne vært slik at heimrasten har vært eid som sameie, det vil si eid felles av to eller flere navnegårder, mens utrasten kan ha vært allmenning. Som diskutert over er det usikkert hvor langt tilbake dette mønsteret går, men det er ikke usannsynlig at et mønster med sameier og allmenninger har eksistert allerede i middelalderen.

Ser en på fordelingen av kulturminner i skogs- og fjellområdene på Østlandet, er det helt klart

at det er andre typer kulturminner i heimrasten enn i utrasten. Generelt kan en si at spor etter tunområder og andre spor etter jordbruk, som rydningsrøysfelt og ødegårder, i hovedsak ligger i heimrasten. Ofte vil det også her være noen kullgroper. I utrasten vil mer typiske utmarkskulturminner som fangstanlegg og jernvinneanlegg med tilhørende kullgroper dominere. Vårsetrene eller heimesetrene kan også ligge i heimrasten, men de fleste av setrene ligger i utrasten.

I en enkel og skjematisk modell kan en si at rydningsrøysfelt, vårsetrer og ei og annen smiekullgrop ligger i dalsida i heimrasten, mens fangstanlegg, jernvinneanlegg, kullgroper og langsetrer ligger på flyene og kjølene mellom dalene og opp mot høyfjellsområdene, altså i utrasten. Samtidig vil det kunne være kulturminner og landskap som ikke helt passer inn i modellen. Jeg vil i det følgende presentere noen eksempler som kan belyse denne modellen.

Einangfeltet (Gardbergfeltet) i Valdres er et stort rydningsrøysfelt som også inneholder mange gravrøysler, og en runestein (Slomann 1971, Pedersen 1990). Wencke Slomann kartla fra slutten av 1950-tallet og i løpet av de neste ti åra et ca. 2 km² stort område med en stor bestand av rydningsrøysler og gravrøysler. Det er også registrert steiner med skålgroper og bautasteiner. I dag er dette området delt mellom matrikelgårdene Slidre (prestegården), Einang, Nesja, Jarstad og Hande. De historiske tunene på gårdene ligger nede ved Slidrefjorden, mens Einangfeltet ligger oppe i dalsida, i overgangen mellom dalsida og flyene lenger øst. Einangfeltet og dalsida det ligger i, er et typisk eksempel på modellen jeg vil tegne opp. Her ligger dagens gårder i midtlia, mens rydningsrøysfeltet er bevart på oversida av den moderne dyrkinga. I samme høydenivå ligger vårsetrer/heimestøler og husmannsplasser (Pedersen 1990:61-62). Innover på flyene ovenfor den bratte dalsida ligger områdene med kullgroper, jernvinneanlegg og langsetrer.

Gårdene som eier Einangfeltet i dag hadde i følge Ruges beskrivelse fra 1743 ikke utmarka si i sameie (Ruge 2004 [1743]). Som vist i tabell 3 var eiendomsstrukturene forskjellige fra gård

til gård, med en overvekt av kirke- og bondeei. Slomann viser til skriftlige kilder som viser at det var en grenseoppgang mellom Einang og Nesja i 1706, og at deler av området må ha vært eid av prestegården i 1695. Pollenanalyse viser at det var jordbruk i området der rydningsrøysfeltet ligger i perioden ca. 1500 f. Kr. til 700-800 e. Kr. Det kan kanskje ha foregått omstruktureringer av bruk og eiendomsstruktur etter det (Pedersen 1990:60-64). Det er også mulig å tenke seg at dalsida har vært heimrast for et antall enheter som har brukt dalsida, inkludert rydningsrøysfeltet, og som etterhvert har utviklet seg til de gårdene som i dag eier området. Det er trolig at dette har vært et mindre statisk og fastlåst system enn det som har vært situasjonen i historisk tid.

Aurtande-feltet på Lesja er et rydningsrøysfelt som i dag omfatter ca. 250 dekar med rydningsrøyser og noen gravrøyser, i tillegg til et par tufter. I dag er feltet eid av gårdene Tande og Hole med hver sin hovedenhet, og disse er igjen delt i smale teiger som eies av de enkelte brukene på de to gårdene. Feltet ligger ikke så høyt oppe

mellom Tande og Hole etter hans mening er en gammel grense. Hole har i historisk tid ikke hatt utmarkssameie med andre gårder. Når det gjelder allmenning, så sokner Tande og Hole til hver sine allmenninger. Dette mener Kjelland tyder på at grensen mellom de to gårdene er gammel (Kjelland 1996:7, 11). Rydningsrøysfeltet utfordrer denne ideen, da feltet ikke er organisert i henhold til gårdsgrensene. Det er ikke gjort arkeologiske undersøkelser av selve rydningsrøysfeltet, og det er ikke avklart hva som er sluttdateringen av jordbruket der. Det er gjort gravfunn fra Aurtande-feltet fra tidlig vikingtid, så feltet var etter all sannsynlighet i bruk i alle fall i den perioden (Kjelland 1996).

Det store rydningsrøysfeltet i Øverbymarka ligger i ei bygd der dalsidene ikke ender i høytliggende flyer, men der de øst-vest-gående dalene har ei klar *framside*, eller solside i sørhellingene og ei klar *bakside* i nordhelling. På solsida er det gårder og dyrka mark med rydningsrøysfelt innimellom, helt opp til der nordhellinga begynner. Her er det ikke rydnings-

Gårdene som i dag er eiere i Einangfeltet	Eierforhold i 1647
Prestegården	Kirken
Einang	Bondegods
Nesja	Bondegods
Jarstad	Nils Lauritzsønn, kronen, bondegods
Hande	Bondegods, biskopen, presten

Tabell 3. Gårdene som i dag eier grunnen i Einangfeltet

i dalsida, men likevel så høyt som ca. 700 moh. På flyene ovenfor dalsida er det omfattende spor etter reinfangst (jf. Kulturminnedatabasen Askeladden). Det er tenkelig at dalsida har vært heimrast for et antall enheter som etterhvert har utviklet seg til de gårdene som i dag eier området. Dette kan ha vært et system som skiller seg fra det en finner i historisk tid i området, og som kan ha vært mer fleksibelt. Tande og Hole var i 1647 delt i flere gårder, som alle var bondegods (Fladby og Try 1970a). Begge gårdene var trolig delt i flere bruk allerede i middelalderen. Arnfinn Kjelland skriver i bygdeboka at grensen

røysfelt, men spredte kullgroper og nyere husmannsplasser. Rydningsrøysfeltet i Øverbymarka er i dag eid av åtte matrikkelgårder (Holm 1995:61). To av disse, Eik og Øverby, har hatt utmarka si i sameie, og dette har utgjort sentrale deler av rydningsrøysfeltet. En av gårdene som eier deler av rydningsrøysfeltet har hatt klart definerte grenser i middelalderen. Det er Ås, der grensene er beskrevet i et diplom fra 1406 (se foran). Det ser altså ut som Øverbyområdet har bestått både av sameier og av individuelt eid mark. Trolig har hele området, når rydningsrøysfeltet var i bruk, vært en mosaikk av åker, eng

Gårdene som i dag eier rydningsrøysfeltet i Øverbymarka	Eierforhold i 1647
Eik	Herr Ole Jensen på Nes, kirken, bondegods, kansleren, kronen
Øverby	Jacob Eggerdtsønn, bondegods
Nerby	Bondegods
Berg	Bondegods
Ås	Bondegods
Skjerven	Guttorm Bratt, bondegods, kirken, presten
Torke	Bondegods, Peder Skredshol
Askim	Øde

Tabell 4. Gårdene som i dag eier grunnen i Øverbymarka

og skog i varierende grad av gjengroing. Det eiendomsbildet som finnes i området i dag, er et resultat av utskiftningene de siste 300 årene, som har løst opp sameiene, og gitt hver enkelt gård sin individuelt eide eiendom. Disse moderne eiendoms grensene deler opp rydningsrøysfeltet, og er trukket helt uten å skjele til grensene for rydningsrøysfeltet. Jeg mener at hvis en betrakter hele dalsida der rydningsrøysfeltet ligger som heimrasten til et antall bosetningsenheter, så har denne heimrasten rommet hele denne mosaikken av forskjellig bruk. Området har sannsynligvis vært heimrast for et antall enheter som etterhvert har utviklet seg til de gårdene som i dag eier området. Som vist i tabell 4 har eierforholdene variert for de enkelte gårdene, med en overvekt av bondeie.

Gråfjellområdet i Åmot, Hedmark har de seinere åra blitt svært grundig undersøkt arkeologisk i forkant av at Forsvaret har anlagt et skytefelt i området. Det er gjennomført arkeologiske registreringer i et område på i alt 335 km² (Stene 2014). Området eies i dag i hovedsak av matrikkelgårdene Løset, Deset og Rød, mens deler av den sørligste delen av Gråfjellområdet har vært allmenning fram til ca. 1800 e. Kr. Disse tre gårdene ligger langs Rena-elva, og er de nordligste i Åmot. Åmot kommune er her forholdsvis smal. Gårdene eier fra kjølen mellom Glomma og Rena-elva, der de grenser mot Stor-Elvdal, og helt over til grensen til Trysil. Det har ikke vært mulig å finne ut om Løset, Deset og Rød noen gang har hatt skogen

sin i sameie, eller om gårdene har hatt individuelt eid utmark.

Sør for dette området, på begge sider av Osensjøen lå allmenningen til Åmot. Allmenningen lå på begge sider av Osensjøen, i sør grenset den til Elverums allmenning, i øst til Trysil og i nord til utmarka til gårdene Deset og Rød. Den ble brukt av gårdene på østsida av Glomma. I 1800 ble allmenningen solgt til 25 gårdbrukere i Åmot (Olafsen 1951 [1916]:125-126).

I middelalderen var hele Løset eid av erkebiskopen i Nidaros, og gården er nevnt i erkebiskop Aslak Bolts jordebok fra 1432 (Jørgensen 1997:172), med en skyld på 4 markabol. Bygdebokas forfatter, Eyvind Lillevold, opplyser at dette var mer enn det dobbelte av det en regnet som minstemålet for en fullgård ("likningsklassen" for de største gårdene) i middelalderen. Løset var altså taksert som en stor og ressursrik gård i middelalderen når det gjaldt skatter og avgifter. Gården er også nevnt i en jordebok fra 1577/78, fremdeles som erkebispegods, og med en skyld på 4 huder og et mårskinn (Lillevold 1971:208). Dette tilsvarer omtrent det halve av skylden i 1432. I 1647 var skylden redusert til 3 huder og 12 gråskinn (Fladby og Try 1970b).

Deset var trolig allerede i middelalderen delt i tre bruk (Lillevold 1971). Gården er første gang nevnt i 1465, i et diplom om pantsetting av Melgarden, der nevnes også Østre garden. I følge Lillevold eide biskopen på Hamar 3 huder i Deset nordre. Det var ytterligere 3 skinn i gården, og disse skal ha vært eid av erkebiskopen eller ha vært bondegods. Melgarden hadde opprin-

Gårder som i dag eier i Gråfjell	Eierforhold i 1647
Løset	Kronen, tidligere erkebiskopen
Deset nordre	Bondegods, kronen (kronens del trolig gammelt kirkegods)
Deset melgården	Katedralskolen i Christiania, (bondegods til 1465)
Deset søndre	Anne, salige Jacob Jacobsens enke, Iver Storhov
Rød	Bondegods

Tabell 5. Gårdene som i dag eier grunnen i Gråfjellområdet.

nelig en skyld på 1 hud og 8 kalveskinn. Ut fra diplommet fra 1465 var gården i alle fall bondegods da. Siden gikk gården over i kirkelig eie, som kommunitetsgods for munkene på Hamar. Deset søndre hadde opprinnelig en skyld på 3 huder. Ut fra opplysninger om pantsetting og salg på 1600-tallet ser det ut til at Deset søndre har vært bondegods i middelalderen. Bortsett fra parten til biskopen på Hamar, ser det altså ut til at Deset i hovedsak har vært bondegods i høymiddelalderen. Rød hadde på 1600-tallet en skyld på en hud, og var også bondegods.

Gjennom Gråfjell-prosjektet er det registrert en rekke automatisk freda kulturminner innenfor deler av området som i dag er eid av matrikkelgårdene Løset, Deset og Rød (Stene 2014, Risbøl et al. 2002). Det er i hovedsak registrert spor etter jernproduksjon, men også flere fangstanlegg for elg, og flere setervoller med indikasjoner på bruk tilbake til middelalderen (Amundsen 2007). Den geografiske fordelingen er at dyrkingsspor og gårdstun i hovedsak ligger nede i dalen og i dalsida i Rena-elvas dalføre, mens jernvinneanlegg og fangstanlegg ligger i skogsområdene ovenfor selve dalsida.

Setrene ligger både i overgangen mellom dalsida og skog- og myrområdene innover mot Trysil, og i områder med gunstig lokalklima og topografi i disse store skog- og myrområdene (Stene 2014:44). Dette området øst for Rena-elva strekker seg fra ca. 300 moh. til ca. 1000 moh., og består delvis av myrområder, delvis av åser og koller, og delvis av nord-sør-orienterte dalfører. Flere av setrene ligger i disse dalførene, eller i sørhelling i det øst-vest-orienterte dalføret

til elva Søndre Osa som renner fra Osensjøen til Rena-elva helt sør i Gråfjell-området. Alle setrene ligger i skog. Det er registrert rydningsrøyser og dyrkingsspor på flere av setrene (Risbøl et al. 2002). Den registrerte kulturminnebestanden bærer preg av at det er bare deler av området som er registrert, og her er det utmarka som er best kartlagt, mens det i områdene nede i dalføret bare i beskjeden grad er gjennomført arkeologiske registreringer.

Området ovenfor og øst for Rena-elvas dalføre, og baksida vest for Rena-elva og opp til kjølen mot Stor-Elvdal har vært utrusten til Løset, Deset og Rød. Utrusten har her ikke vært allmenning, men i historisk tid trolig individuelt eid av de enkelte matrikkelgårdene. Det er likevel ikke mulig å antyde hvor langt tilbake i tid dagens eiendomsstruktur strekker seg. Store deler av utmarksområdene øst for Rena-elvas dalføre er ikke egnet til jordbruk, blant annet fordi deler av området ligger for høyt og deler er for myrlendt. Det har derfor i hovedsak vært typiske utmarksaktiviteter som har vært aktuelle. Det er likevel spor etter jordbruk som rydningsrøyser på de fleste av setervollene der det har vært gjennomført arkeologiske registreringer, og setervollene er trolig plassert der topografi og lokalklima har vært gunstig.

Dalbunnen og dalsida, der dagens gårder ligger, har vært heimrasten. Her har bosetningen ligget, og her har det vært drevet jordbruk. Det er ikke registrert store rydningsrøysfelt i dalsidene her, men det er registrert rydningsrøyser blant annet på Bergset og Rødseter, som begge ligger et stykke opp i dalsida. Bergset var i nyere tid

seter for noen av brukene på Deset (Lillevold 1971:309), og fra 1875 var det en husmannsplass her. Det er usikkert om Rødseter og Bergset kan ha vært egne gårder i vikingtid eller middelalder, eller om de har vært en del av et noe mer mobilt jordbruk, der de enten kan ha vært del av en mosaikk av åkrer, sammen med deler av dagens dyrka mark, i et system med langtidstrede, eller ha vært alternativer eller supplementer til åkrene nærmere Rena-elva. Å ha mye av åkermarka flomutsatt kan ha vært risikabelt.

Jeg har nå tatt for meg noen eksempler som kan illustrere at en modell med et antall mer eller mindre mobile bosetningsenheter innenfor en heimrast i sameie, kan være en mulig modell for å forstå hvordan landskapet har vært organisert på indre Østlandet i jernalder og middelalder. Over tid har bosetningen blitt mer fast med stabile gårdstun og fast innmark, mens heimrasten i en del tilfeller forble i sameie fram til 1700-tallet, hvor muligheten for salg av tømmer sprengte de gamle ordningene. Eierforholdene viser at gårdene har hatt forskjellige eiere, som for eksempel bonden selv, kongen eller kirken, selv om de kan ha hatt sameie i heimrasten. Som vist i tabell 1 og 2 foran, finnes det ikke homogene eiendomsenheter i for eksempel kongelig eller kirkelig eie blant gårdene som har skogen sin i sameie. Utrasten kan ha vært allmenning eller i sameie mellom flere gårder.

Konklusjon

I stedet for å legge vekt på et sterkt skille mellom innmark og utmark mener jeg at det er mulig å tolke landskapsorganiseringen på Østlandet som et landskap med en overordnet todeling i heimrast og utrast, men der de ulike aktivitetene trolig har skiftet over tid og der det har vært glidende overganger og ikke klare og entydige grenser. Topografien og de lokale forholdene har også spilt en stor rolle.

Det er usikkert hvor langt tilbake det lar seg gjøre å føre eiendomsstrukturene fra 1600- og 1700-tallet. Det som i alle fall er vist i denne artikkelen, er at dagens eiendomsstruktur i

utmarka på indre Østlandet er svært forskjellige fra det som må ha vært situasjonen i jernalder og middelalder. Eiendomsstrukturene i heimrasten og utrasten kan ha variert, men som en modell mener jeg heimrasten enten har vært individuelt eid, eller vært i sameie mellom flere gårder/enheter. Utrasten har også i en del tilfeller vært i sameie, men har også mange steder vært allmenning.

Jeg mener at sameiene i heimrasten kan være rester av en organisering der en eller flere landbruksenheter har vært mobile innenfor et større område. Etterhvert som det har utviklet seg fast dyrka innmark og faste tun, har så resten av heimrasten blitt beholdt som felles.

Er så modellen jeg har presentert her mer fruktbar enn en inndeling av landskapet i innmark og utmark? Jeg mener at den rommer bedre noen av rydningsrøysfeltene og det jordbruket som har vært drevet der. Rydningsrøysfeltene passer ikke inn i en streng oppdeling av landskapet i innmark og utmark. Utrast og heimrast rommer bedre den dynamikken som finnes i bruken av landskapet på indre Østlandet. Dette gjelder særlig den mobiliteten i jordbruk og bosetning som rydningsrøysfeltene indikerer. Kanskje er også aktivitetene på deler av indre Østlandet enda mer blandet, med prioritering av jernvinne i visse perioder og jordbruk og husdyrhold i andre (jf. Stene 2014).

Jeg mener at det er viktig at vi tar av oss *gårdsbrillene*, er åpne for andre modeller enn for eksempel ødegårdene fra Jæren og innmark/utmarksorganiseringen fra Vestlandet, og ser om det kan resultere i andre historier om livet i jernalder og middelalder. Vi må ta i bruk en rik variasjon av analogier, og ikke bare tilbakeslutte fra 1800-tallets gårdstrukturer ved å anta en stor grad av kontinuitet. Vi må også se på endringer i bruk og organisering av landskapet over tid, og gjerne ta utgangspunkt i de endringene som kan følges i de skriftlige kildene. Ideen om kontinuitet i gårdsbosetning og landskapsorganisering må utfordres, og vi må prøve å belyse mangfoldet og dynamikken i bruk og organisering av landskapet.

Summary

It is the later years recorded and excavated extensive traces of activities like iron production, hunting and farming in areas, which today are forests and mountains. This paper discusses how these monuments are distributed in the landscape and how they relate to the historically known organization of the landscape. Geographically, the article is limited to the inner parts of Eastern Norway, with emphasis on Hedmark and Oppland counties, and given a temporal limitation to the medieval and historic times. Landownership in the outland in historic times is studied by the use of written sources like laws, diplomas and court records. The article puts forward a model for how the landscape was organized, with a split in in two, with the valley side as the area for farming and related activities, and the higher lying land as the area for hunting, shieling and iron production. This model is discussed based on four specific valley sides with clearance cairn fields.

Litteratur

- Amundsen, T. (red.) 2007 *Elgfangst og bosetning i Gråfjellområdet*. Gråfjellprosjektet, bind 2, Varia 64. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Barth, E. K. 1996 *Fangstanlegg for rein, gammel virksomhet og tradisjon i Rondane*. NINA-NIKU, Trondheim
- Bergstøl, J. 1997 *Fangstfolk og bønder i Østerdalen*. Rapport fra Rødsmoprosjektets delprosjekt ”marginal bosetning”. Varia 42. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 2008 *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Acta humaniora, nr. 325. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Bjorvand, H. og F. O. Lindeman 2000 *Våre arveord, etymologisk ordbok*. Serie B Skrifter, bind 105. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Bjørkvik, H. 1968 Rast. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Bind 13, Orme – regnbue. Gyldendal, Oslo.
- Borgedal, P. 1966 *Norges jordbruk i nyere tid*, bind 1. Bøndernes forlag, Oslo.
- Bårdseng, L. 1998 *Jernproduksjonen på Hedemarken. Spesialisering i jernvinna*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. IAKN. Det historisk-filosofiske fakultet. Universitetet i Oslo.
- Dahle, K. 2009 *Outfields – Bound or Liminal? A study on the origin of outfield boundaries in Romsdal, Norway. Liminal landscapes. Beyond the concepts of ”marginality” and ”periphery”*, Oslo Archaeological Series, vol. 11, s. 87-102. Unipub forlag, Oslo
- Espelund, A. 1997 *Ole Evenstad og den yngre jernvinna i Norge*. *Viking* bind LX, s. 109-132. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Falk, H. og A. Torp 1991 [1903–1906] *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Bjørn Ringstrøms antikvariat, Oslo.
- Farbregd, O. 1984 *Gardsgrenser: Teori og analyseprinsipp. Gård och kulturlandskap under järnåldern Kulturgeografiskt seminarium 2/84*, Stockholms universitet, Stockholm
- Fjeld, E. 1981 *Interessant oldfunn i Tyllidalen*. *Årbok for Nord-Østerdalen* 1981, s. 64-69. Musea i Nord-Østerdalen, Tynset.
- 1983 *Nye gropforekomster*. *Årbok for Nord-Østerdalen* 1983, s. 38-44. Musea i Nord-Østerdalen, Tynset.
- Fladby, R. (red.) 1979 *Gamle norske kart, samkatalog over utrykte kart fra de siste 300 år*. Norsk lokalhistorisk institutt, Universitetsforlaget, Oslo.
- Fladby R. og H. Try (red.) 1970a *Oppland fylke. Skattematrikkelen 1647*, bd. 4. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo.
- 1970b *Hedmark fylke. Skattematrikkelen 1647*, bd. 3. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo.
- Frimannslund, R. 1975 *Utmark. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Bind 19, Trylle – vidisse. Gyldendal, Oslo.
- Fritzner J. 1973 [1886–1896] *Ordbog over det gamle norske sprog. Omarbeidet, forøget og forbedret udg.* (4. utg.). Universitetsforlaget, Oslo.
- Furu, 1983 *Cappelens leksikon*, s. 168. Cappelen, Oslo
- Gjerpe, L. E. 2014 *Kontinuitet i jernalderens bosetning. Et utdatert postulat arvet fra 1814-generasjonen? Viking*, bind 77, s. 55-78. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Hadeland, Land og Valdres sorenskriverembete, tingbok 28, Statsarkivet, Hamar.
- Hadeland, Land og Valdres sorenskriverembete, tingbok 29, Statsarkivet, Hamar.
- Harsson, M. 2002 *Gardsnamn som kjelde i bygdehistoria. Å kallast med sitt rette namn. Person- og stadnamn i lokalhistoria*. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo, pp. 138-171
- Herstad, J. 2003 *De 43 spørsmål. En arkivnær introduksjon til politiske og administrative prosesser. Norge i 1743, Akershus stift og amt – Østfold, Akershus*, s. 9-40. Riksarkivet, Oslo.
- Holm, I. 1995 *Trekk av Vardal agrare historie*. Varia 31. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 2000 *Gårdsbegrepet – et styrende element i den arkeologiske forskningen omkring bosetning og landbruk*. *Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1999*, s. 91–105, Oslo.
- 2007 *Forvaltning av agrare kulturminner i utmark*. UBAS Nordisk, bind 4. Universitetet i Bergen arkeologiske skrifter, Bergen.
- 2013 *Skogfinsk og norsk svedjetradisjon*. *Heimen* vol. 50, nr. 2. Norsk lokalhistorisk institutt s. 162-177, Trondheim.
- Holmsen, A. 1942 *Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning*. *Historisk tidsskrift, utgitt av Den norske historiske forening*, bd. 32 (1940–42). Universitetsforlaget, 27–45, Oslo

- Hovstad, H. 1980 *Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel?* Serie B: Skrifter LXII. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Innselset, S. M. 1995 *Skålgropristninger. Ein analyse av helleristningane i Valdres. Distribusjon, kontekst og tid.* Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Jacobsen, H. 1989 Et rekonstruert fangstanlegg ved Dokkfløyvann. *Viking, tidsskrift for norrøn arkeologi*, bind LII. s. 114–132. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Jacobsen, H. og Follum, J. R. 1997 *Kulturminner og skogbruk.* Skogbrukets kursinstitutt, Biri.
- Jørgensen, J. G. 1997 *Aslak Bolts jordebok.* Riksarkivet, Oslo.
- Kjelland, A. 1996 *Bygdebok for Lesja*, bind 3. Lesja kommune, Lesja.
- Korshavn, J. H. 1994 *Norske empireglass. Gjøvigs Glasværk 1807-1843.* Gjøvik historielag, Gjøvik.
- Larsen, J. H. 2003 Lokalt initiativ og jernvinneforskning i Snertingdal, Gjøvik kommune i Oppland. Et bidrag til forståelsen av jernutvinningen i eldre jernalder på Østlandet. *Viking*, bind 66, s. 79-104. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- 2004 Jernvinna på Østlandet i yngre jernalder og middelalder - noen kronologiske problemer *Viking*, bind 67, s. 139-170. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- 2009 *Jernvinneundersøkelser.* Faglig program, bind 2, Varia 78, Kulturhistorisk museum. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Lauvdal, T. 1933 *Bygdebok for Vardal*, bind 4, Eget forlag, Gjøvik.
- 1941 *Bygdebok for Vardal*, bind 1, Eget forlag, Gjøvik.
- Loftsgarden, K., B. Rundberget, J. H. Larsen og P. H. Mikkelsen 2013: Bruk og misbruk av C14-datering ved utmarksarkeologisk forskning og forvaltning. *Primitive tider* 15, Oslo
- Lillevold, E. 1971 *Åmot bygdebok. Garder og slekter*, bind II. Elverum.
- Mikkelsen, E. 1994: *Fangstprodukter i vikingtidens og middelalderens økonomi. Organisering av massefangst av villrein i Dovre.* Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr. 18, Oslo
- Narmo, L. E. 1996 *Jernvinna i Valdres og Gausdal – et fragment av middelalderens økonomi.* Varia 38. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 1997: *Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen. Arkeologiske undersøkelser på Rødsmoen i Åmot 1994 – 1996.* Varia 43. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Olafsen, O. 1951 [1916] *De norske Almenninger i Fortid og Nutid, med et kort Omrids af enhver enkelts Historie.* Landbruksdepartementet, Oslo.
- Opedal, A. 1999 *Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet.* AmS-Varia 35. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger
- Paulsen, P. I. 1904 *Kong Christian den femtes Norske Lov af 15de April 1687.* Aschehoug, Kristiania.
- Paus, A., O. E. Jevne og L. Gustafson 1987 *Kulturhistoriske undersøkelser i Innerdalen, Kvikne, Hedmark.* Rapport. Arkeologisk serie, bind nr. 1987-1, Vitenskapsmuseet, Trondheim
- Pedersen, E. A. 1990 Rydningsrøysfelt og gravminner – spor av eldre bosetningsstrukturer på Østlandet. *Viking, tidsskrift for norrøn arkeologi*, bd. LIII. Norsk arkeologisk selskap, s. 50–66, Oslo.
- Regesta Norvegica, kronologisk fortegnelse over dokumenter vedkommende Norge, Nordmænd og den norske Kirkeprovincs*, bind 6, 1351-1369, utgitt av Halvor Kjellberg, 1993. Riksarkivet, Oslo.
- Reinton, L. 1956 *Alminding. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid.* Bind 1, Abbed – blide. Gyldendal, Oslo.
- Risbøl O., T. Risan, R. Bjørnstad, S. Fretheim og B. H. E. Rygh 2002 *Kulturminner og kulturmiljø i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 2002, fase 4.* NIKU publikasjoner 125. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo
- Risbøl, O., K. Stene og A. Sætren, (red.) 2011 *Kultur og natur i Grimsdalen landskapsvernområde. Sluttrapport fra DYLAN-prosjektet.* NIKU Tema 38, Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo
- Rolfesen, P. 2002 Tjæremiler i Norge - med utgangspunkt i en tjæregrop på Hovden i Bykle. *UKM - En mangfoldig forskningsinstitusjon.* Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter 1. s. 255-265. Universitet i Oslo, Oslo.
- Ruge, H. 2004 [1743] *Slidre prestegjeld. Norge i 1743, bind 2, Akershus stift, Hedmark, Oppland.* s. 228-292. Riksarkivet, Solum forlag, Oslo.
- Rundberget, B. 2010 Jernproduksjon i Norge i romertid; en marginal eller sentral ressurs? I *På sporet av romersk jernalder. Artikkelsamling fra romertidsseminaret på Isegran 23.-24. januar 2010*, s. 36-49. I. M. Gundersen og M. Hem Eriksen (red.) Nicolay arkeologisk tidsskrift, bind 3, Oslo.
- 2012 *Jernets dunkle dimensjon. Jernvinna i sørlige Hedmark, sentral økonomisk faktor og premiss for samfunnsutvikling c. AD700-1300.* Avhandling (ph.d.). Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Rynning, L. 1934 *Bidrag til norsk almenningsrett.* Det norske videnskaps-akademi i Oslo, Oslo.
- Røgeberg, K. M. [red.] 2004 *Norge i 1743, bind 2, Akershus stift, Hedmark, Oppland.* Riksarkivet, Solum forlag, Oslo.
- Rønneseth, O. 1975 “Gard” und Einfriedigung. *Geografiska annaler, series B, human geography, nr. 2,* Stockholm
- Slomann, W. 1971 Gravfeltet omkring Einangsteinen i Slidreåsen, Valdres. *Viking*, bind XXXV. Norsk arkeologisk selskap, s. 11-88. Oslo
- Solem, J. 2002 ‘Sem verit hafa fyrr at fornu fari’? *Norsk allmenningslovgivning i høymiddelalderen.* Hovedoppgave i historie. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

- 2003 Den norske allmenning sin institusjon i middelalderen.
Heimen, bind 40, nr 4, s. 243-265. Landslaget for lokalhistorie, Trondheim.
- Sommerfelt, C. 1928 [1791] Efterretninger angaaende Christians amt. *Bygd og bonde. Tidsskift for historie og folkeminner*. Tiende årgang. Opland historielag og Gudbrandsdals historielag, s. 5 – 114, Hamar.
- Stene, K. 2014 *I randen av taigaen – bosetning og ressursutnyttelse i jernalder og middelalder i Østerdalen*. Gråfjellprosjektet, Bind 4. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo og Portal forlag, Kristiansand
- Taranger, A. 1915 *Magnus Lagabøters landslov*. Cammermeyers boghandel, Kristiania.
- Tingboksprosjektet. http://www.dokpro.uio.no/tingbok/tingbok_ramme.html, besøkt 2015
- Toten, Vardal og Biri sorenskriverembete, tingbok 16, 1681–1682
- Zehetner, J. L. 2007: *Fra sted til gård. En agrararkeologisk analyse av Indre Matre i Kvinnherad, Hordaland*. Doktorgrad. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen
- Øye, I. 2002 Landbruk under press 800 – 1350. *4000 f.Kr.–1350 e.Kr. Jorda blir levevei*. Norges landbrukshistorie bd. 1, Samlaget, s. 216–414, Oslo.
- Aasen I. 1918 [1873] *Norsk ordbog, med dansk forklaring*. Udgiven af Vestmannalaget. 4. uforandrede udg. Cammermeyer, Kristiania.

PRIMITIVE-TIDER.COM

ISSN 1501-0430

PRIS KR. 200,-